

Міністерство освіти і науки України
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Декан педагогічного факультету

Олефіренко Т. О.

«31» серпня 2023 року

РОБОЧА ПРОГРАМА
навчальної дисципліни
ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗІЇ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
освітньої програми Дошкільна освіта
галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
спеціальності 012 Дошкільна освіта
другого (магістерського) рівня вищої освіти

Шифр за навчальним планом ПП05

Київ 2023

Робоча програма розроблена на підставі навчальної програми «*Організація інклюзії в закладі дошкільної освіти*», затвердженої на засіданні Вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова «24» листопада 2022 року, протокол №5.

Розробник програми: Андрущенко Н.В., кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти.

Затверджено на засіданні кафедри дошкільної освіти «28» серпня 2023 р., протокол №1.

Завідувач кафедри

Цветкова Г.Г.

І. Опис дисципліни
Шифр дисципліни ПП05

Загальна характеристика дисципліни	Навчальне навантаження з дисципліни (120 год)		Методи навчання і форми контролю
Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка	Кількість кредитів – 4 Загальна кількість годин 120		<p>Методи навчання:</p> <ul style="list-style-type: none"> - стимулювання й мотивації навчання, спрямованих на формування інтересу до майбутньої професійної діяльності; - організації і здійснення навчально-пізнавальних дій; - індивідуалізованого спілкування студента з викладачем через мультимедійні засоби; - використання мультимедійних освітніх технологій у процесі самонавчання (друковані, аудіо-, відеоматеріали та навчальні матеріали, що надходять з комп'ютерних мереж). <p>Методи та форми дистанційного навчання - система Moodle https://moodle.udu.edu.ua/course/view.php?id=1595 інтернет - конференція Google Meet.</p> <p>Форми поточного контролю: модульний контроль</p>
Спеціальність 012 Дошкільна освіта	Денна	Заочна	
Освітній рівень бакалавр	Лекції		
Нормативна	20	6	
	Семінарські (практичні) заняття		
	25	6	
Рік вивчення дисципліни за навчальним планом	Лабораторні заняття		
	6	-	
	Самостійна робота		
	69	108	
Семестр	Співвідношення аудиторних		

Тижневе навантаження (3 год.): - аудиторне; - самостійна робота.	годин і годин СРС:		Форма підсумкового контролю: Екзамен (письмовий). Екзамен дистанційного навчання: (тести/завдання в системі Moodle).
Мова навчання: українська	1/1	1/9	

Предмет вивчення навчальної дисципліни - загальні закономірності побудови та функціонування інклюзивної освіти, що має забезпечити доступність до якісної освіти відповідного рівня дітям з особливими освітніми потребами з урахуванням здібностей, можливостей, бажань та інтересів кожної дитини.

Міждисциплінарні зв'язки: «Філософія», «Основи медичних знань», «Психологія дитяча», «Психологія», «Педагогіка дошкільна», «Педагогіка», «Основи корекційної педагогіки», «Вікова фізіологія та валеологія», «Педіатрія».

Мета і завдання навчальної дисципліни

Мета викладання навчальної дисципліни «Організація інклюзії в закладі дошкільної освіти» забезпечення підготовки майбутніх вихователів до включення дітей з особливими потребами у звичайні групи закладу дошкільної освіти, сприяння реалізації прав дітей щодо рівного доступу до якісної освіти без упереджень та стереотипів. Зміст даного курсу має також допомогти вихователям глибше зрозуміти переваги інклюзивної освіти, навчитися розробляти якісні індивідуалізовані навчальні плани для дітей та їх родин.

Завданнями навчальної дисципліни «Організація інклюзії в закладі дошкільної освіти» є:

- оволодіння основними поняттями курсу;
- формування професійного світогляду і наукових уявлень про сутність інклюзивної освіти на основі аналізу провідних концептуально-методологічних підходів та загальних тенденцій розвитку інклюзивної освіти у світі та в Україні;

- розкриття сутності, завдань, змісту та форм інклюзивної дошкільної освіти;
- ознайомлення з досвідом інклюзивної освіти в різних країнах;
- формування стійкої мотивації до запровадження інклюзивного підходу в професійно-педагогічній діяльності;
- формування навичок забезпечення супроводу дітей з особливими освітніми потребами в навчально-виховному процесі закладу дошкільної освіти;
- формування практичних навичок і умінь визначати зміст, методи і оптимальні структурно-організаційні форми здійснення професійної діяльності вихователів закладів дошкільної освіти в умовах інклюзивної освіти;
- формування навичок налагодження змістовної співпраці з іншими фахівцями, залученими у команду із запровадження інклюзивної освіти; вироблення навичок командної роботи при навчанні та вихованні дітей з особливими освітніми потребами;
- формування навичок реалізації партнерських взаємин з родинами.

II. Основні результати навчання та компетентності, які вони формують:

№ з/п	Програмні результати навчання	Компетентності
1.	ПР-03. Розуміти природу і знати вікові особливості дітей з різними рівнями розвитку, особливості розвитку обдарованих дітей, індивідуальні відмінності дітей з особливими освітніми потребами.	КЗ-8. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
2.	ПР-08. Вміти складати індивідуальні програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами та необхідні для навчання документи; бути знайомим з універсальним дизайном в освіті та розумним пристосуванням.	КС-10. Вміння складати Індивідуальну програму розвитку та необхідні для навчання дітей з особливими освітніми потребами документи, бути знайомими з універсальним дизайном в освіті та розумним пристосуванням.
3.	ПР-11. Бути знайомим з програмою раннього втручання, розуміти можливості опори на нього в подальшій роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.	КС-15. Здатність до індивідуального і диференційованого розвитку дітей раннього і дошкільного віку з особливими освітніми потребами відповідно до їхніх можливостей.
4.	ПР-17. Здійснювати суб'єкт-суб'єктну взаємодію і розвивальне міжособистісне педагогічне спілкування з дітьми дошкільного віку та особистісно-і соціально зорієнтоване спілкування з батьками.	КС-18. Здатність знаходити, опрацьовувати потрібну освітню інформацію та застосовувати її в роботі з дітьми, батьками.

III. Тематичний план дисципліни

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 4 кредитів ЄКТС 120 годин.

№п /п	Назви модулів і тем	Кількість годин денна форма навчання					Кількість годин заочна форма навчання				
		Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	СРС	Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	СРС
1.	Теоретичні основи інклюзивної освіти.	4	2	2	-	5	-	-	-	-	9
1.1	Вступ. Діти з особливими освітніми потребами у суспільстві.	4	2	2	-	5	2	2	-	-	9
1.2	Досвід втілення інклюзивної освіти за кордоном.	4	2	2	-	6	2	-	2	-	9
1.3	Включення дітей з особливими потребами до системи освіти.	4	2	2	-	6	-	-	-	-	9
1.4	Стратегія роботи з дітьми з особливими потребами.	4	2	2	-	6	2	-	2	-	9
1.5	Встановлення партнерських стосунків з родинами.	4	2	2	-	5	-	-	-	-	9
2.	Шляхи включення дітей з особливими потребами до системи дошкільної освіти.	4	2	2	-	6	2	2	-	-	9
2.1	Характеристика основних категорій порушень розвитку дітей.	4	2	2	-	6	-	-	-	-	9

2.2	Тематичне навчання.	4	2	2	-	6	-	-	-	-	9
2.3	Розробка індивідуальної програми розвитку.	7	2	3	2	6	4	2	2	-	9
2.4	Проведення спостережень і процес оцінювання. Планування заходів підтримки і адаптація середовища.	4	-	2	2	6	-	-	-	-	9
2.5	Вплив різних видів розладів на процеси навчання і виховання дітей з ООП.	4	-	2	2	6	-	-	-	-	9
Разом		51	20	25	6	69	12	6	6	-	108

IV. Зміст навчальної дисципліни за модулями і темами

№ з/п	4.1. Назва модулів, тем та їх зміст	К-ть годин	
		Всього	в т.ч. лекцій
1.	Модуль I. Теоретичні основи інклюзивної освіти.	4	2
1.1.	Тема 1. Вступ. Діти з особливими освітніми потребами у суспільстві. <i>Зміст теми</i> <i>Мета і завдання курсу. Понятійно-термінологічні основи курсу: діти з особливими освітніми потребами, інклюзія, інтеграція, інклюзивна освіта, реабілітація (соціальна, психологічна, педагогічна, медична) корекційно-реабілітаційна робота. Комплексний підхід у задоволенні освітніх потреб дітей з особливими потребами.</i> <i>Еволюція ставлення до людей з особливими потребами. Історичний огляд проблеми навчання і виховання дітей з особливими потребами. Державна політика щодо задоволення освітніх потреб дітей з особливими освітніми потребами. Нормативно-правове забезпечення процесу інклюзивного навчання та виховання (міжнародне та національне законодавство). Стан та перспективи розвитку інклюзивної освіти в Україні. Діяльність всеукраїнських громадських фондів та організацій.</i> <i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> <i>основні: 1, 2, 3, 4.</i> <i>допоміжні: 9, 16, 22.</i>	4	2
1.2.	Тема 2. Досвід втілення інклюзивної освіти за кордоном. <i>Зміст теми</i> <i>Рушійні сили процесу втілення ідей про освітню інтеграцію. Принцип „нормалізації” у скандинавських країнах. Суспільний рух за громадянські права (США, Італія). Проекти та експериментальні класи; громадська діяльність батьків (Іспанія, Австрія). Освітні реформи у країнах Центральної Європи (Чехія, Угорщина, Словаччина, Польща).</i> <i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> <i>основні: 3, 4, 5, 10, 11.</i> <i>допоміжні: 7, 9, 15, 16, 25.</i>	4	2
1.3.	Тема 3. Включення дітей з особливими потребами до	4	2

1.4.	<p>системи освіти.</p> <p style="text-align: center;"><i>Зміст теми</i></p> <p><i>Характеристика моделей інвалідності в Україні. Термін «включення» Переешкоди та преваги (для дітей, батьків, педагогів, суспільства в цілому) включення дітей з особливими потребами до системи дошкільної освіти. Роль вихователя у процесі реалізації інклюзивних підходів в освіті.</i></p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> <i>основні: 2, 4, 5, 11.</i> <i>допоміжні: 2, 6, 11, 14, 16, 24.</i></p> <p>Тема 4. Стратегія роботи з дітьми з особливими потребами.</p>	4	2
1.5.	<p style="text-align: center;"><i>Зміст теми</i></p> <p><i>Характеристика адміністративних стратегій інклюзивних груп. Принципи реалізації проекту включення дитини з особливими потребами до освітнього середовища закладу дошкільної освіти. Характерні риси інклюзивних освітніх закладів. Основні принципи роботи зорієнтованих на дитину інклюзивних груп. Задоволення потреб дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивних групах.</i></p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> <i>основні: 4, 5, 8, 11, 12.</i> <i>допоміжні: 2, 8, 12, 15, 21.</i></p> <p>Тема 5. Встановлення партнерських стосунків з родинами.</p>	4	2
2.	<p style="text-align: center;"><i>Зміст теми</i></p> <p><i>Батьки перші вихователі дитини. Ставлення до батьків як до партнерів. Розуміння індивідуальних потреб родин дітей з особливими потребами. Характеристика стратегій ефективного спілкування з родинами (повага, співчуття, розуміння, адекватні форми і засоби обміну інформацією). Процес залучення батьків до реалізації проекту з включення дитини з особливими потребами в освітнє середовище закладу дошкільної освіти. Дотримання конфіденційності у роботі з батьками та членами родини. Створення команди.</i></p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> <i>основні: 1, 3, 12, 13.</i> <i>допоміжні: 8, 11, 18.</i></p> <p><u>Модуль 2. Шляхи включення дітей з особливими потребами до системи дошкільної освіти.</u></p>	4	2

2.1.	<p>Тема 1. Характеристика основних категорій порушень розвитку дітей.</p> <p><i>Зміст теми</i></p> <p><i>Класифікація порушень розвитку людини. Врахування різних психофізичних розладів у процесі навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного віку. Диференціація лікувально-педагогічної роботи залежно від структури і типу порушення та медичного діагнозу.</i></p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> основні: 1, 5, 11. допоміжні: 15, 16, 27.</p>	4	2
2.2.	<p>Тема 2. Тематичне навчання. Інклюзивний підхід до організації освітнього процесу.</p> <p><i>Зміст теми</i></p> <p><i>Поняття „тематичне навчання”. Основні принципи тематичного навчання дітей з особливими потребами. Характеристика переваг тематичного навчання для дітей з особливими потребами.</i></p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> основні: 1, 2, 4, 5, 11. допоміжні: 2, 4, 8, 15, 19.</p>	4	2
2.3.	<p>Тема 3. Розробка індивідуалізованої програми розвитку дитини.</p> <p><i>Зміст теми</i></p> <p><i>Перехід від оцінювання до планування освітнього процесу. Зміст індивідуалізованого навчального плану: ідентифікаційна інформація, поточний рівень знань і умінь дітей, цілі і завдання, додаткові послуги, модифікація середовища, вибір місця, термін дії, інформація про прогрес дитини та результати моніторингу ефективності плану. Форма індивідуалізованого навчального плану.</i></p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> базова: 1, 3, 4, 5, 8, 9. допоміжна: 4, 11, 15, 16, 22.</p>	7	2
2.4.	<p>Тема 4. Проведення спостережень і процес оцінювання. Планування заходів підтримки і адаптація середовища.</p> <p><i>Зміст теми</i></p> <p><i>Комплексний процес збирання інформації про дитину з особливими потребами.</i></p>	4	-

<p>2.5</p>	<p><i>Спостереження – підґрунтя процесу оцінювання. Планування процесу формального оцінювання. Процедура оцінювання (отримання дозволу батьків, забезпечення умов спостереження, засоби збирання інформації, вимоги щодо оформлення зібраних матеріалів). Дотримання етичних норм у процесі оцінювання. Використання результатів оцінювання. Розробка педагогічних рекомендацій.</i></p> <p><i>Види адаптації і пристосувань для дітей з особливими потребами: пристосування навчально-розвивального середовища; облаштування групової кімнати (меблі, обладнання, іграшки); адаптація навчальних підходів, навчального процесу. Планування адаптацій.</i></p> <p><i>Обмін інформацією. Використання громадських ресурсів щодо створення сприятливого для розвитку та задоволення освітніх потреб дитини з особливими потребами.</i></p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> основні: 1, 3, 4, 5, 12, 13. допоміжна: 2, 15, 18.</p> <p>Тема 5. Вплив різних видів розладів на процеси навчання і виховання дітей з особливими потребами.</p> <p><i>Зміст теми</i></p> <p><i>Характеристика особливих навчальних потреб, пов'язаних з різними вадами розладів та захворювань дітей. Педагогічні стратегії та підходи до задоволення особливих потреб дітей в залежності від стану їхнього здоров'я та порушення у розвитку, в освітньому середовищі.</i></p> <p><i>Методи та прийоми стимулювання соціального, емоційного, когнітивного, мовного та фізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами.</i></p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> основні: 2, 3, 4, 5, 11. допоміжні: 15, 16, 23.</p>	<p>4</p>	<p>-</p>
------------	--	----------	----------

4.2. Плани семінарських, практичних, лабораторних занять

1. ДОСВІД ІНКЛЮЗИВНОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В РІЗНИХ КРАЇНАХ

Питання для обговорення:

1. Рушійні сили процесу втілення ідей про освітню інтеграцію.
2. Принцип „нормалізації” у скандинавських країнах.
3. Суспільний рух за громадянські права (США, Італія).
4. Проекти та експериментальні класи; громадська діяльність батьків (Іспанія, Австрія).
5. Освітні реформи у країнах Центральної Європи (Чехія, Угорщина, Словаччина, Польща).

Рекомендовані інформаційні джерела:

основні: 3, 4, 5, 10, 11.

допоміжні: 7, 9, 15, 22.

2. ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Питання для обговорення:

1. Історичний огляд проблеми навчання і виховання дітей з особливими потребами.
2. Характеристика моделей інвалідності.
3. Термін «інклюзія». Перешкоди та переваги включення.
4. Роль вихователя у процесі включення.
5. Стан та перспективи розвитку інклюзивної освіти в Україні.
Діяльність всеукраїнських громадських фондів та організацій.
6. Характерні риси інклюзивних освітніх закладів.
7. Основні принципи роботи зорієнтованих на дитину інклюзивних груп.
8. Задоволення потреб дітей з ООП в інклюзивних групах.

Рекомендовані інформаційні джерела:

основні: 2, 4, 5, 11.

допоміжні: 2, 6, 11, 14, 23.

3. АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАДОВОЛЕННЯ ОСВІТНІХ ПОТРЕБ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

На основі порівняльного аналізу нормативно-правових аспектів запровадження та функціонування інклюзивної освіти, визначити основні напрямки, принципи, шляхи створення, функціонування такої освіти, як долати перешкоди, які наявні позитивні результати, що підтверджують ефективність інтеграції, включення.

Рекомендовані інформаційні джерела:

основні: 1, 2, 3, 4.

допоміжні: 9, 16, 25.

4. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПІВПРАЦІ З БАТЬКАМИ В ПРОЦЕСІ ВКЛЮЧЕННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ДО ЗАГАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Питання для обговорення:

1. Ставлення до батьків як до партнерів.
2. Принципи педагогічної діяльності, орієнтованої на інтереси сім'ї.
3. Стратегія ефективного спілкування.
4. Надання підтримки родинам.
5. Шляхи залучення родини до розвитку інклюзивних програм.

Рекомендовані інформаційні джерела:

основні: 4, 5, 8, 11, 12.

допоміжні: 2, 8, 12, 15, 22.

5. ВРАХУВАННЯ РІЗНИХ ПСИХОФІЗИЧНИХ РОЗЛАДІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ, ВИХОВАННЯ І РОЗВИТКУ.

Питання для обговорення:

1. Характеристика основних категорій порушень розвитку дітей.
2. Види адаптації і пристосувань для дітей з особливими потребами (пристосування середовища; адаптація навчальних підходів, матеріалів, навчального плану).
3. Планування адаптації.
4. Обмін інформацією. Використання громадських ресурсів.

Рекомендовані інформаційні джерела:

основні: 1, 3, 4, 5, 12, 13.

допоміжні: 2, 15, 16, 24.

6. ПРОВЕДЕННЯ СПОСТЕРЕЖЕНЬ ТА ПРОЦЕС ОЦІНЮВАННЯ

Питання для обговорення:

1. Комплексний процес збирання інформації про дитину з особливими потребами.
2. Спостереження – підгрунття процесу оцінювання.
3. Планування процесу формального оцінювання.
4. Процедура оцінювання (отримання дозволу батьків, забезпечення умов спостереження, засоби збирання інформації, вимоги щодо оформлення зібраних матеріалів).
5. Дотримання етичних норм у процесі оцінювання. Використання результатів оцінювання.
6. Розробка педагогічних рекомендацій.

Рекомендовані інформаційні джерела:

основні: 1, 3, 4, 5, 12, 13.

допоміжні: 2, 15, 16, 21.

7. СТВОРЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ

Питання для обговорення:

1. Інклюзивний підхід до побудови освітнього процесу.
2. Перехід від оцінювання до планування освітнього процесу.
3. Зміст індивідуалізованого навчального плану (індивідуальної програми розвитку): ідентифікаційна інформація поточний рівень знань і умінь дітей, цілі і завдання, додаткові послуги, модифікація середовища, вибір місця, термін дії, інформація про прогрес дитини та результати моніторингу ефективності плану.
4. Форма індивідуалізованого навчального плану (індивідуальної програми розвитку).

Рекомендовані інформаційні джерела:

основні: 1, 3, 4, 5, 8, 9.

допоміжні: 4, 11, 15, 16, 25.

8. ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ (РОЗУМОВА ВІДСТАЛІСТЬ).

Питання для обговорення:

1. Рівні розумового розвитку дітей.
2. Психолого-педагогічна характеристика ЗРР. Супутні вади. Помилкове діагностування.
3. Вплив затримки розумового розвитку на навчання і виховання дітей.

Рекомендовані інформаційні джерела:

основні: 1, 3, 4, 5, 8, 9.

допоміжні: 4, 11, 15, 16, 21.

9. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВКЛЮЧЕННЯ ДІТЕЙ З ДЦП.

Питання для обговорення:

1. Загальна характеристика ДЦП. Супутні порушення.
2. Напрями корекційно-педагогічної роботи при ДЦП.
3. Психолого-педагогічна характеристика ЗРР. Супутні вади. Помилкове діагностування.
4. Вплив затримки розумового розвитку на навчання і виховання дітей. Психолого-педагогічна характеристика ЗРР. Супутні вади. Помилкове діагностування.
5. Вплив затримки розумового розвитку на навчання і виховання дітей.

Рекомендовані інформаційні джерела:

основні: 1, 3, 4, 5, 8, 9.

допоміжні: 4, 11, 15, 16, 24.

10. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВКЛЮЧЕННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ СЕНСОРНИХ ФУНКЦІЙ.

Питання для обговорення:

1. Основні види мовленнєвих порушень.
2. Співпраця команди фахівців у роботі з такими дітьми.
3. Педагогічна класифікація людей з вадами слуху.
4. Умови включення. Причини і наслідки порушення зору і засоби компенсації.

Рекомендовані інформаційні джерела:

основні: 1, 3, 4, 5, 8, 9.

допоміжні: 4, 11, 15, 16, 21.

4.3. Організація самостійної та індивідуальної роботи студентів

Рекомендовані інформаційні джерела:

основні: 1, 3, 4, 5, 8, 9.

допоміжні: 4, 11, 15, 16, 18, 19, 22, 24, 25.

№ з/п	Назви модулів і тем	Зміст завдань до СРС	Форми виконання/звітності
1.	ЗМ 1. Теоретичні основи інклюзивної освіти.	1. Підготовка до обговорення питань заняття. 2. Підготувати доповідь презентацію про досвід інклюзивної освіти за кордоном (одна країна на вибір студента). 3. Сформулювати переваги та перешкоди запровадження інклюзивної освіти для таких категорій осіб: для дітей з особливими потребами; для дітей з типовими розвитку; для вихователів; батьків. 4. Сформулювати п'ять запитань по суті для батьків дитини з особливими потребами для першої зустрічі. 5. На основі порівняльного аналізу нормативно-правових ефективність інтеграції, включення.	Усна відповідь. Захист реферативних повідомлень. Записи. Записи. Конспект законодавчих актів.

2.	ЗМ 2. Шляхи включення дітей з особливими потребами до системи дошкільної освіти.	1.Розробити пам'ятку для вихователів щодо дотримання конфіденційності та етичних норм під час спілкування з дітьми з особливими потребами та їхніми батьками. 2.Розробити алгоритм дій команди фахівців із розробки індивідуалізованого плану для дитини з особливими освітніми потребами. 3.Залучення дітей з особливими освітніми потребами	Конспект. Методична розробка. Підготовка питань для обговорення, (усна відповідь).
----	---	---	--

V. Контроль якості знань студентів

V. Контроль якості знань здобувачів проводять через визначення:

- форм і методів поточного контролю з дисципліни та критеріїв оцінювання знань здобувачів за кожен вид навчальної роботи (протягом семестру). Розподіл балів, які отримують здобувачі, за тематикою та видами поточного контролю подають у таблиці;

- форм і методів підсумкового контролю з освітнього компонента та критеріїв оцінювання знань здобувачів під час його проходження.

Критерієм успішного проходження здобувачем освіти підсумкового оцінювання може бути досягнення ним мінімальних порогових рівнів оцінок за кожним запланованим результатом навчання освітнього компонента. Мінімальний пороговий рівень оцінки варто визначати за допомогою якісних критеріїв і трансформувати його в мінімальну позитивну оцінку використовуваної числової (рейтингової) шкали.

Засобами оцінювання результатів навчання можуть бути:

- екзамен;
- стандартизовані тести;
- командні проєкти;
- реферати, есе;

- презентації результатів виконаних завдань та досліджень;
- інші види індивідуальних та групових завдань.

5.1. Форми і методи поточного контролю та критерії оцінювання знань студентів

Поточний контроль проводиться систематично. Використовуються усне індивідуальне та фронтальне опитування, модульні контрольні роботи, самостійні письмові роботи, поточне тестування, індивідуалізоване спілкування студента з викладачем через мультимедійні засоби; використання мультимедійних освітніх технологій у процесі самонавчання (друковані, аудіо-, відеоматеріали та навчальні матеріали, що надходять з комп'ютерних мереж). Поточний контроль передбачає застосування проміжного контролю. Проміжний контроль передбачає перевірку засвоєння студентами теоретичного та практичного матеріалу модулів у вигляді модульного контролю. Модульний контроль проводиться у формі тестування.

У процесі оцінювання навчальних досягнень бакалаврів застосовуються такі методи:

- *методи усного контролю*: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда.
- *методи письмового контролю*: модульне письмове тестування; реферат, самостійні письмові роботи.
- *методи самоконтролю*: уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз.

У процесі оцінювання поточних навчальних досягнень студентів дистанційного навчання застосовуються такі методи:

- Методи навчання за допомогою взаємодії слухача з освітніми ресурсами при мінімальній участі викладача і студентів (самонавчання). Для розвитку цих методів характерний мультимедійний підхід, коли за допомогою різноманітних засобів створюються освітні ресурси: друковані, аудіо-, відеоматеріали та навчальні матеріали, що надходять з комп'ютерних мереж.
- Методи індивідуалізованого викладання і навчання, для яких характерні взаємини одного студента з одним викладачем чи одного студента з

іншим студентом (навчання “один у одного”). Ці методи реалізуються в дистанційній освіті в основному за допомогою таких технологій, як телефон, звичайна та електронна пошти; методи, в основі яких лежить надання студентам навчального матеріалу викладачем чи експертом, при якому студенти не відіграють активної ролі у комунікації (навчання “один до багатьох”).

- Методи, для яких характерна активна взаємодія між всіма учасниками освітнього процесу (навчання “багато до багатьох”).

Дистанційне навчання здійснюється за допомогою комп’ютерних телекомунікацій, має наступні форми поточного контролю:

Система Moodle - це платформа, на якій розміщені навчальні матеріали, реалізовується спілкування “студент-студент”, “студент-викладач”, контролюються знання студентів, але й здійснювати управління освітнім процесом.

Google Meet - проведення дистанційних конференцій, лекційних, семінарських та лабораторних занять, інших форм навчальних занять, проведених за допомогою засобів телекомунікацій і інших можливостей “Всесвітньої павутини”.

Кожний модуль включає бали за опрацювання лекцій, практичних і семінарських занять, виконання самостійної роботи, модульної контрольної роботи.

Модульний контроль знань студентів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

Навчальні досягнення студентів оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов’язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок; розширення кількості підсумкових балів до 100 (поточна успішність 60 балів і екзамен 40 балів).

5.2. Форми і методи підсумкового контролю та критерії оцінювання знань студентів

Підсумковий контроль проводиться у формі екзамену.

Питання до екзамену (40 балів)

1. Дайте загальну характеристику когнітивного розвитку дітей залежно від їхніх особливих освітніх потреб.
2. Дайте загальну характеристику наявних у дітей порушень розвитку, які зумовлюють специфічні освітні потреби.
3. Дайте загальну характеристику особливостей мовленнєвого розвитку дітей залежно від їхніх особливих освітніх потреб.
4. Дайте загальну характеристику особливостей фізичного розвитку дітей залежно від їхніх особливих освітніх потреб.
5. Дайте характеристику моделей розуміння явища інвалідності в Україні.
6. Історичний огляд проблеми навчання і виховання дітей з особливими потребами.
7. Назвіть форми інклюзивної освіти в Україні.
8. Обґрунтуйте важливість врахування принципів універсального дизайну в освіті.
9. Обґрунтуйте важливість дотримання етичних норм у процесі оцінювання дитини з особливими потребами.
10. Обґрунтуйте характерні риси інклюзивних закладів освіти.
11. Охарактеризуйте види адаптації і пристосувань освітньо-розвивального середовища ЗДО для дітей особливим потребами.
12. Охарактеризуйте джерела отримання інформації про дитину з особливим потребами.
13. Охарактеризуйте досвід інклюзивної освіти у країнах ближнього зарубіжжя.
14. Охарактеризуйте досвід інклюзивної освіти у країнах Центральної Європи.
15. Охарактеризуйте еволюцію ставлення до людей з особливими потребами.
16. Охарактеризуйте інклюзивний підхід до побудови навчального процесу в ЗДО.

17. Охарактеризуйте Міжнародне законодавство у сфері освіти дітей з особливими потребами.
18. Охарактеризуйте необхідність змін інтер'єру групової кімнати в інклюзивному закладі дошкільної освіти.
19. Охарактеризуйте освітні аспекти залучення дітей, які мають глухоту, сліпо-глухоту і порушення слуху.
20. Охарактеризуйте основні принципи роботи, зорієнтовані на дитину з особливими потребами в інклюзивних групах.
21. Охарактеризуйте переваги тематичного навчання для дітей з особливими потребами.
22. Охарактеризуйте перспективність діяльності Всеукраїнських громадських фондів та організацій у розвитку інклюзивної освіти.
23. Охарактеризуйте поняття „тематичне навчання”.
24. Охарактеризуйте принцип „нормалізації” у скандинавських країнах.
25. Охарактеризуйте проблеми і захворювання, які можуть зумовлювати особливі освітні потреби.
26. Охарактеризуйте проекти та експериментальні класи; громадську діяльність батьків як шляхи запровадження інклюзивної освіти в Іспанії та Австрії.
27. Охарактеризуйте процедуру розробки індивідуалізованих навчальних планів.
28. Охарактеризуйте розвиток суспільної допомоги дітям з особливими потребами в історичному аспекті.
29. Охарактеризуйте рушійні сили процесу втілення ідей про освітню інтеграцію.
30. Охарактеризуйте ставлення до батьків дітей з особливими освітніми потребами як до партнерів.
31. Охарактеризуйте стан інклюзивної освіти в Україні.
32. Охарактеризуйте стратегію ефективного спілкування з батьками дітей з особливими потребами.
33. Охарактеризуйте суспільний рух за громадянські права (США, Італія) як шлях до задоволення освітніх прав дітей з особливими потребами.

34. Охарактеризуйте фактори, що впливають на успішну адаптацію навчального процесу до потреб кожної дитини в інклюзивних групах.
35. Охарактеризуйте шляхи залучення дітей з особливими потребами в загальноосвітні навчальні заклади.
36. Проаналізуйте національне законодавство щодо забезпечення рівного доступу до освіти дітей з особливими потребами.
37. Розкрийте види адаптацій і пристосувань щодо задоволення специфічних потреб дітей з особливими потребами.
38. Розкрийте зміст поняття «курикулум». Модифікації стандартного навчального плану до індивідуальних потреб дітей.
39. Розкрийте значення спостережень як важливих елементів зорієнтованих на дитину інклюзивних програм.
40. Розкрийте класифікацію порушень розвитку особистості, що зумовлюють специфічні освітні потреби.
41. Розкрийте комплексний підхід до процесу збирання інформації про дитину з особливими потребами.
42. Розкрийте освітні реформи у країнах Центральної Європи (Чехія, Угорщина, Словаччина, Польща) щодо запровадження інклюзивної освіти.
43. Розкрийте основні поняття курсу „інклюзивна освіта”, „діти з особливими освітніми потребами”.
44. Розкрийте основні принципи роботи зорієнтованих на дитину інклюзивних груп.
45. Розкрийте основні причини доцільності запровадження інклюзивних програм.
46. Розкрийте переваги та перешкоди розвитку інклюзивної дошкільної освіти.
47. Розкрийте переваги тематичного підходу до навчання дітей з особливими потребами.
48. Розкрийте передумови для забезпечення успішної інклюзії в освіті.

49. Розкрийте перешкоди та переваги (для дітей, батьків, педагогів, суспільства в цілому) включення дітей з особливими потребами до системи дошкільної освіти.
50. Розкрийте поняття „діти з особливими потребами”, „інклюзія”, „інклюзивна освіта”, „сегрегація”, „дискримінація”, „реабілітація”.
51. Розкрийте поняття „тематичне навчання”. Інклюзивний підхід до побудови освітнього процесу.
52. Розкрийте принципи педагогічної діяльності, орієнтованої на інтереси сім’ї дитини з особливими потребами.
53. Розкрийте процедуру проведення формалізованого оцінювання дітей з особливими освітніми потребами.
54. Розкрийте різницю між поняттями „інклюзія” та „інтеграція”.
55. Розкрийте роль вихователя у процесі включення дітей з особливими потребами.
56. Розкрийте специфіку планування навчальних заходів для дітей із затримкою розумового розвитку.
57. Розкрийте специфіку планування процесу формального оцінювання.
58. Розкрийте термін «інклюзія». Перешкоди та переваги включення дітей до системи загальної освіти.
59. Розкрийте форму індивідуальної програми розвитку.
60. Розкрийте характерні риси інклюзивних освітніх заклад.

5.3. Критерії оцінювання знань студентів

Контроль успішності студентів із врахуванням поточного і підсумкового оцінювання проводяться відповідно до тематичного плану. Підсумкова оцінка за опанування курсу визначається шляхом додавання поточного та підсумкового оцінювання (екзамену). Зокрема, за виконання завдань поточного контролю студент може набрати 0-60 балів, за виконання завдань підсумкового контролю (екзамену) 0-40 балів. Всього 100 балів.

Система рейтингових балів поточного контролю представлена в таблиці. Кожний модуль включає бал оцінки поточної роботи студента на практичних і семінарських заняттях, бали за виконання самостійної роботи і бали за складання модульного контролю. Реферати, підготовлені за заданою тематикою

обговорюються та захищаються під час семінарських занять. Заходи з модульного контролю проводяться по завершенню вивчення навчального матеріалу даного модуля. Виконання тестових завдань модульного контролю здійснюється в режимі комп'ютерної діагностики. Оцінювання тестів проводиться за власною методикою з приведенням підсумку до встановленої в рейтинговій шкалі балів.

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом, на практичних (семінарських) заняттях, під час виконання самостійної роботи залежить від дотримання таких вимог:

- ✓ своєчасність виконання навчальних завдань;
- ✓ повний обсяг їх виконання;
- ✓ якість виконання навчальних завдань;
- ✓ самостійність виконання;
- ✓ творчий підхід у виконанні завдань;
- ✓ ініціативність у навчальній діяльності.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний контроль										Підсумковий контроль	Сума
Змістовий модуль 1					Змістовий модуль 2						
T.1.1	T.1.2	T.1.3	T.1.4	T.1.5	T.2.1	T.2.2	T.2.3	T.2.4	T.2.5	40	100
3	4	4	15	4	3	4	4	15	4		

Шкала оцінювання результатів ПОТОЧНИХ (СЕМЕСТРОВИХ) видів навчальної діяльності: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для оцінювання результатів поточних (семестрових) видів навчальної діяльності
54-60	A	відмінно
48-53	B	добре
42-47	C	
39-41	D	задовільно
36-38	E	
21-35	FX	незадовільно з можливістю повторного виконання окремих видів навчальної діяльності
0-20	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Шкала оцінювання результатів ЕКЗАМЕНУ: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену
36-40	A	відмінно
32-35	B	добре
28-31	C	
26-27	D	задовільно
24-25	E	
14-23	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-13	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90 – 100	A	відмінно
80-89	B	добре
70-79	C	
65-69	D	задовільно
60-64	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Загальні критерії оцінювання успішності студентів, які отримали за 4-бальною шкалою оцінки «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно».

Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень студентів

Оцінка	Критерії оцінювання
відмінно	ставиться за повні та міцні знання матеріалу в заданому обсязі, вміння вільно виконувати практичні завдання, передбачені навчальною програмою; за знання основної та додаткової літератури; за вияв креативності у розумінні і творчому використанні набутих знань та умінь, за виконання завдань у повному обсязі.
добре	ставиться за вияв студентом повних, систематичних знань із дисципліни, успішне виконання практичних завдань, засвоєння основної та додаткової літератури, здатність до самостійного поповнення та оновлення знань; за виконання завдань у достатньому обсязі.
задовільно	ставиться за вияв знання основного навчального матеріалу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої фахової діяльності, поверхову обізнаність з основною і додатковою літературою, передбаченою навчальною програмою; можливі суттєві помилки у виконанні практичних завдань.
незадовільно	виставляється студентові, відповідь якого під час відтворення основного програмового матеріалу поверхова, фрагментарна, що зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення. Таким чином, оцінка «незадовільно» ставиться студентові, який неспроможний до навчання чи виконання фахової діяльності після закінчення.

VI. Навчально-методична карта дисципліни

Курс розрахований на 120 години. З них – лекцій – 20 семінарських занять – 17, практичні заняття – 8, лабораторних

Вид	Самості	Теми практичних занять	Теми лекцій
Захист реферативних повідомлень Тести	Опрацювання нормативно-правових актів у галузі освіти. Підготовка реферативних повідомлень	Досвід інклюзивної дошкільної освіти в різних країнах.	Вступ. Діти з особливими потребами у суспільстві.
		Аналіз Міжнародних документів національного законодавства у сфері освіти дітей з особливими	
		Діти з особливими потребами в українському суспільстві.	Досвід втілення інклюзивної освіти за кордоном.
		Забезпечення співпраці з батьками в процесі включення дітей з особливими потребами до загальної системи освіти.	Включення дітей з особливими потребами до системи освіти. Стратегія роботи з дітьми з особливими потребами. Встановлення партнерських стосунків з
Захист методичних проєктів Тести Екзамен (40 балів)	Підготовка методичних рекомендацій Розробка порад щодо включення дітей з особливими потребами у звичайні групи	Врахування різних психофізичних розладів у процесі навчання, виховання і розвитку.	Характеристика основних категорій порушень розвитку дітей.
		Проведення спостережень та процес оцінювання.	Тематичне навчання.
		Створення індивідуалізованих планів.	Розробка індивідуалізованих навчальних планів.
		Залучення дітей із затримкою розумового розвитку.	Проведення спостережень і процес оцінювання. Планування заходів підтримки і адаптації середовища.
		Проблеми і перспективи включення дітей з ДЦП.	Вплив різних видів розладів на процеси навчання і виховання дітей з о. п.

VII. Основні допоміжні інформаційні джерела для вивчення курсу

Основна:

1. Порошенко М. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 300 с.
2. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / С.П.Миронова. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.
3. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навчальний посібник / О.В. Гаврилов. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с
4. Залучення дітей з особливими потребами: Методичне керівництво до програми „Крок за кроком”. К., 2000. 224 с.
5. Інклюзивна освіта: Стан і перспективи розвитку в Україні: Наук.-метод. зб. до Всеукраїнської наук.-практ. конференції в рамках реалізації проекту „Створення ресурсних центрів для батьків дітей з особливими потребами” ІВРР-ТАСІS Європейської комісії /ВФ „Крок за кроком” К., 2007. 180 с.
6. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. А. Колупаєва. К. : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
7. Колупаєва А. А. Вступ до інклюзивної освіти : навчальний курс / А. А. Колупаєва, С. М. Єфімова. К. : [Б.в.], 2010. 17 с.
8. Конвенція про права дитини. К., 2001. 20 с.
9. Концепція розвитку інклюзивної освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2010. № 34/35/36. С. 46–49.
10. Кроки до демократичної освіти. Спец. випуск. 2002. № 2 та 3– 34 с.
11. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: наук. - метод. зб. /Наук. ред. І. Єрмаков. К.: Контекст. 2000. 336 с.
12. Основні міжнародні документи в галузі інклюзивної освіти / підгот. Максим Короденко // Освіта України. 2011. 8 лип. (№ 53/54). С. 8.

13. Підготовка вчителів і вихователів до роботи в інклюзивних класах та групах. Курс для викладачів ВНЗ. пер. з англ. Київ, 2000. 224 с.
14. Створення ресурсних центрів. Посібник для батьків дітей з особливими потребами /ВФ „Крок за кроком” К., 2007. 216 с.
15. Як досягти змін: Посіб. Для батьків та педагогів з обстоювання та захисту прав дітей з особливими освітніми потребами та громадської діяльності /ВФ „Крок за кроком” К., 2007. 140 с.

Допоміжна:

1. Андрійчук С. Сучасна система соціального обслуговування і реабілітації дітей з особливими потребами / С. Андрійчук // Вісник Львівського університету. Сер. педагогічна. 2005. Вип. 20. С. 178–184.
2. Балакірська Л. В. Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами / Л. В.Балакірська // Педагогічна майстерня. 2011. № 6. С. 11–13.
3. Бех І.Д. Гуманізація спеціальної освіти аномальних дітей як соціально-педагогічна проблема //Дефектологія. 1999. № 1. С. 19-23.
4. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен / Віталій Бондар // Рідна школа. 2011. № 3. С. 10–14.
5. Возна Ю. Змістові компоненти роботи соціального педагога з дітьми із обмеженими можливостями / Ю. Возна // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка / редкол.: М. Вашуленко, А. Вихрущ, Л. Вознюк та ін. Тернопіль, 2008. № 3. С. 113– 117.
6. Гріневич Ж. Орієнтація на особистість : робота в інклюзивних класах / Жанна Гріневич // Початкова освіта. Шкільний світ. 2011. № 46. С. 6–8.
7. Дегтяренко Т. М., Вавіна Л. С. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами: Навчальний посібник. Суми :ВТД „Університетська книга”, 2008. – 302 с.
8. Досвід залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх шкіл / О. Кунанець, Н. Герцик, О. Озарко, Г. Дідух // Психолог. Шкільний світ. 2004. № 37. С. 18–21.

9. Запровадження інклюзивної освіти в ЗНЗ / упоряд. С. В. Корніцова // Управління школою. 2011. № 1/3. С. 73–92.
10. Ілляшенко Т. Діти з церебральним паралічем у загальноосвітній школі / Т. Ілляшенко // Початкова школа. 2008. № 11. С. 58–62.
11. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі / Т. Ілляшенко // Початкова школа. 2007. № 12. С. 46–49.
12. Ілляшенко Т. Яка вона – інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі / Тамара Ілляшенко // Початкова школа. 2011. № 5. С. 47–50.
13. Інклюзивна освіта в теорії і практиці діяльності школи / А. Колупаєва, Н. Софій, Ю.Найда, Л. Даниленко // Директор школи. Шкільний світ. 2011. № 7. С. 17–22.
14. Інклюзивне навчання: партнерські стосунки з родинами / А. Колупаєва, Н. Софій, Ю.Найда, Л. Даниленко // Директор школи. Шкільний світ. 2011. № 10. С. 1, 20–25.
15. Кашуба Л. В. Інклюзивна модель навчання: компетентнісний підхід / Л. В. Кашуба // Завучу. Усе для роботи. 2011. № 13/14. С. 32-11–32-15.
16. Колупаєва А. Нормативне забезпечення інклюзивного навчання / А.
17. Колупаєва // Директор школи. Шкільний світ. 2011. № 9. С. 26–32.
18. Конопацька О. Інклюзивне навчання : [корекційна спрямованість процесу навчання в спеціальних навчальних закладах] / О. Конопацька // Директор школи. Шкільний світ. 2011. № 43. С. 22–27.
19. Країни – різні, підхід – один : [інклюзивна освіта за рубежом] / підгот. Максим Короденко // Освіта України. 2011. 18 лип. (№ 53/54). –С. 9.
20. Луценко І. Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими потребами / І. Луценко // Психолог. Шкільний світ. 2005. № 40. С.

19–27.

21. Манилова Л. М. Можливості когнітивного розвитку учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти / Л. М. Манилова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка ; редкол.: С. Д. Максименко, М.-Л. А. Чапа, Ю. Т. Рождественський [та ін.]. К., 2011. Т. 13, Ч. 4. С. 236–240.
22. Організація діяльності інклюзивної школи / А. Колупаєва, Н. Мофій, Ю. Найда, Л. Даниленко // Директор школи. Шкільний світ. 2011. № 8. С. 21–27.
23. Полударова А. Л. Тиждень інклюзивної освіти / А. Л. Полударова, В. В. Щорс // Шкільному психологу. Усе для роботи. 2011. № 12. С. 2–32
24. Рогова В. Рівний доступ до якісної освіти : інклюзивна освіта в сучасному навчальному закладі / Віра Рогова // Директор школи. Шкільний світ. 2011. № 38. С. 27–32.
25. Чудная Р.В. Адаптивное физическое воспитание – К.: Наукова думка, 2000. 358 с.
26. Шевцов А.Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я: Монографія. – Київ: НТІ «Інститут соціальної політики», 2004. 240 с.
27. Ярмошук І. Інклюзивне навчання в системі освіти / І. Ярмошук // Шлях освіти. 2009. № 2. С. 24–28.

Інформаційні ресурси

1. www.education-inclusive.com
2. ussf.kiev.ua/
3. osvitportal.lviv.ua
4. www.blind.org.ua
5. pedpresa.com.ua

6. <http://knowledgeloom.org/pd>
7. www.includingsamuel.com
8. www.IncludingAllKids.org
9. www.includingsamuel.com
10. www.includingsamuel.com/screenings/host

VIII. Доповнення та зміни, внесені до робочої програми в 20__/20__ н.р.